

Taal en gender in de advocatuur. Een stilistische analyse van pleidooien van vrouwelijke en mannelijke advocaten

Leonoor Oversteegen en Olga Missioura

Universiteit van Tilburg; e-mail: e.oversteegen@uvt.nl

NEERLANDISTIEK.NL 09.05; GEPUBLICEERD: [september 2009]

Samenvatting

Theorieën over taalgedrag en -gedragsverschillen van vrouwen en mannen zijn niet nieuw. In de loop der tijd veranderde de zogeheten taal- en gendertheorie wel. Waar men vrouwen in de oudere theorieën zag als minder to the point en meer 'decoratief' in hun taalgebruik dan mannen, vond men in meer recente theorieën sociale machtsverschillen (ook tussen de seksen) gereflecteerd in taalgebruik, en zegt de meest recente theorie dat dergelijke verschillen optioneel zijn. Voor zover er al 'typisch vrouwelijk' of 'typisch mannelijk' taalgebruik bestaat, hangt toepassing af van de vraag of het de spreker functioneel lijkt. In dit artikel onderzoeken we het eventuele genderverschil in taalgebruik bij een specifieke beroepsgroep: advocaten. We analyseren een verzameling uiteenlopende stilistische eigenschappen in pleidooien van de hand van ervaren en gerenommeerde vrouwelijke en mannelijke advocaten. Deze sterk geconventionaliseerde setting, een zogeheten "community of practice", lijkt de modernste taal- en gendertheorie in de kaart te spelen. Toch blijken genderverschillen zich ook (of zelfs) in de rechtszaal te manifesteren.

Summary

There is a history of theories on female and male language use. These so-called language and gender theories have evolved over time. Whereas previous theories conceived the language use of women as less accurate and more decorative than the language use of their male equivalents, more recent theories observe the reflection of social power in language use: they explain differences in language use in terms of differences in social power. The most recent approach argues that differences in language use are optional: if such a phenomenon as typically female or typically male language use does exist, its application depends on assumed functionality on the speaker's part. This paper concerns the possible influence of gender on the language use of the occupational group of lawyers. In pleas of both male and female experienced lawyers, a set of stylistic properties was analysed. Hypothetically, this strongly conventionalised setting, a so-called "community of practice", would be in accord with the most recent theory, and a manifestation of gender differences is not expected. However, some gender differences in language use appear to play a part (even) in the courtroom.

1. Inleiding

Beschouwingen over verschillen in taalgedrag van mannen en vrouwen zijn de laatste decennia voor een breed publiek geschreven. Auteurs als Gray (2002) en Tannen (1998) betogen dat de seksen onder meer van elkaar verschillen in conversatie stijl, in het gebruik van meta-communicatie en in woordgebruik. Vrouwen zouden volgens Tannen andere woorden gebruiken dan mannen - en als zij wel dezelfde woorden gebruiken, kennen vrouwen en mannen er volgens Gray verschillende betekenissen aan toe. Deze intrigerende claims zijn door hun algemeenheid nauwelijks te onderzoeken. Wanneer wij echter de omstandigheden waaronder wij verschillen in taalgebruik tussen de seksen onderzoeken nauwkeurig bepalen, wordt het mogelijk op zijn minst voor die condities te toetsen of vrouwen en mannen echt van verschillende planeten komen, afgemeten aan hun taalgebruik. Recente ontwikkelingen in onderzoek leveren het instrumentarium om dergelijk onderzoek uit te voeren, onderzoek naar de rol van gender in taalgebruik.¹

Om het effect van gender op taalgebruik te kunnen onderzoeken moet een onderzoekscontext worden gekozen die zo veel mogelijk irrelevante factoren uitsluit. In de jaren 90 werd het begrip *community of practice* (voortaan: CofP) geïntroduceerd. Een CofP valt te omschrijven als “een groep mensen die onderling verbonden zijn door een of andere onderneming of een activiteit en op grond daarvan een gemeenschappelijke vorm van handelen, spreken, geloven en waarden ontwikkelen” (cf. Lave & Wenger 1991; Holmes & Meyerhoff 1999). Enerzijds is een CofP bepalend voor activiteiten, gemeenschappelijke kennis en overtuigingen en wijze van spreken; anderzijds is dit het niveau van sociale organisatie waarop “mensen de sociale orde op een persoonlijke en alledaagse manier ervaren” (Eckert & McConnell-Ginet 2003). In een dergelijke CofP zijn allerlei irrelevante factoren afgezwakt en kan het effect van gender met meer kans op een zuiver resultaat onderzocht worden.

Beroepssituaties kunnen geïnterpreteerd worden als CofP als er niet a priori genderspecifieke kanten aan de uitoefening van het beroep kleven. In de geconventionaliseerde wereld van de rechtspraak lijkt dat niet het geval te zijn. We onderzoeken hier verbaal gedrag van vrouwelijke en mannelijke advocaten in de rechtszaal. Ongeacht de noodzakelijke conventies en afspraken waaraan pleitnotities moeten voldoen, is er vrijheid in het organiseren en verwoorden van het pleidooi. Daarmee zijn genderverschillen in het pleidooi niet uitgesloten. Het pleidooi leent zich verder door zijn aard goed voor dit onderzoek: het is een communicatiemiddel dat zich van geschreven en gesproken taal onderscheidt. Het is wat vrijer dan schrijftaal omdat het de bedoeling is om de geschreven rede uit te spreken. Het is echter ook duidelijk geen spreektaal; daarvoor is het te zeer door conventies beperkt. De conventionele beperking zal tevens een rem op genderverschillen zijn – zo goed als de mate van vrijheid die het genre geniet ruimte kan bieden aan genderverschillen.

De onderzoeksvraag die wij hier willen beantwoorden wordt: *is er verschil in taalgebruik in de pleidooien van vrouwelijke en mannelijke advocaten?* Van de meeste onderzochte pleidooien is zowel een geschreven als een gesproken versie voorhanden. Wij rapporteren hier onderzoek naar de geschreven versie – die doorgaans niet in inhoud en formulering maar uitsluitend in prosodisch opzicht afwijkt van de gesproken versie. Verder zullen wij niet alle aspecten van *taalgebruik* in het onderzoek (kunnen) betrekken. De keuze

---

¹ In de sociolinguïstische literatuur spreekt men niet van sekse-verschillen maar van *genderverschillen*. In navolging van McConnell-Ginet (1988) zien we *gender* als een “social construct operating in a complex and contested association with the biological construct of sex”. Gedrag op basis van of ten gevolge van eigen of andermans conceptie van sekse is daarmee een kwestie van gender.

van onderzochte eigenschappen van dat taalgebruik zijn ingegeven door eerder onderzoek gerapporteerd in het theoretisch kader.

De structuur van het artikel is als volgt. In sectie 2 worden twee courante taal en gender- theorieën uiteengezet en besproken. Aan het eind van deze sectie formuleren we de verwachtingen die de taal en gender- theorieën ons ingeven met betrekking tot vrouwelijk en mannelijk taalgebruik in het pleidooi. In sectie 3 wordt het eigenlijke onderzoek beschreven: de operationalisatie van de onderzochte eigenschappen, het materiaal en de methode. In sectie 4 volgen de resultaten van het onderzoek en in sectie 5 de conclusies die wij daaraan verbinden. Sectie 6 bevat discussie, ten aanzien van de conclusies en hun soms discutabele interpretatie. Verder worden daar aanbevelingen voor vervolgonderzoek gegeven.

2. Theoretisch kader: twee taal- en genderopvattingen

In de literatuur zijn verouderde en moderne opvattingen over verschillen in gesprekstijl van mannen en vrouwen te vinden (Huls 2001: 115-116; Bergvall 1999: 277-280; Eckert & McConnell-Ginet 1998: 490). De verouderde opvattingen beschouwen de vrouw als ondergeschikt aan de man en zien deze ongelijkheid in taal weerspiegeld:

- de *deficiëntieopvatting* neemt als uitgangspunt een *tekortkoming* in de cognitieve vermogens van vrouwen met als gevolg een gebrekkige taalbeheersing
- de *dominantieopvatting* neemt als uitgangspunt bestaande *machtsverschillen* tussen verschillende groepen in de maatschappij (blanken en zwarten, mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen). Deze verschillen worden weerspiegeld in het taalgebruik, waarbij de dominante groep in het voordeel is.

De hedendaagse taal- en genderopvattingen geven een genuanceerder beeld van mogelijke genderverschillen en de uitdrukking daarvan in taalgebruik:

- de *differentieopvatting* neemt als uitgangspunt dat verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke communicatiestijlen een gevolg zijn van de verschillen in sociolinguïstische subculturen waartoe jongetjes en meisjes behoren.
- De *constructivistische* opvatting neemt als uitgangspunt dat gendermarkering een keuze is. Onder identieke omstandigheden hoeven mannen en vrouwen hun genderverschil niet manifest (in taalgebruik) te laten worden. Mannen en vrouwen kunnen en wel voor kiezen hun gender expliciet een rol te laten spelen

In de volgende paragrafen worden de twee modernere taal- en genderopvattingen toegelicht. Enerzijds leveren zij ons verwachtingen ten aanzien van genderverschillen in ons onderzoek. Anderzijds kunnen wij de

resultaten van het onderzoek aan het slot van dit artikel terugkoppelen om vast te stellen of, en zo ja welk van de theorieën de meest accurate voorspellingen mogelijk maakt en daarmee als beste uit de bus komt.

2.1 De cultuur- of differentieopvatting

Volgens deze opvatting hebben mannen en vrouwen verschillend gedrag geleerd als onderdeel van hun socialisatie. Het effect van gender op vormen van gedrag is in verschillende antropologische studies bevestigd. Vrouwen tonen een groter verantwoordelijkheidsgevoel in hun gedragingen, mannen zijn meer op prestige en werkstatus gericht. Deze verschillen betreffen gedragspatronen en conversatie (Graddol & Swann 1990: 67-68).

Vrouwen zouden zoeken naar gemeenschappelijkheid terwijl mannen individualistisch en meer prestatiegericht zijn. Mannen zouden meer waarde hechten aan beloning van talenten en status. Vrouwen vinden de persoon van de ander in een communicatieve situatie belangrijker; zij streven meer dan mannen naar ondersteuning en intimiteit (Tannen 1990; Bergvall 1999).

In termen van gesprekken en gespreksonderwerp vertaalt het genderverschil zich als volgt. Vrouwen zijn in het algemeen meer geneigd tot conversaties en zeker tot andere typen conversaties dan mannen. Vrouwen spreken meer in kleine kring en bespreken dan ook vaker persoonlijke problemen, twijfels, angsten, gezinsproblemen en intieme relaties. Mannen discussiëren vaker over sport, film, boeken, een actuele gebeurtenis of de politiek dan vrouwen (Aries & Johnson 1983; Tannen 1991).

In termen van gespreksstijl vertaalt het genderverschil zich ook. In mannelijke conversaties is sprake van een competitieve spreekstijl, een concurrerende houding en een neiging tot het scheppen van hiërarchie (vergelijk 'one-upmanship' bij Tannen 1990). Vrouwen blijken meer voor coöperatieve en ondersteunende spreekstrategieën te kiezen. Ze zijn daarbij relatief betere conversatiepartners (Jenkins & Cheshire 1990; Cheshire & Jenkins 1991).

Samenvattend stelt de cultuur- of differentieopvatting dat mannen concurrentie- gericht en vrouwen samenwerkingsgericht zijn. De onderwerpen die door mannen worden gekozen zijn zaakgericht en de onderwerpen die de vrouwen kiezen zijn persoonsgericht. Vrouwen trachten meer intimiteit te creëren.

2.2 Constructivistische benadering

Een kenmerk van de constructivistische opvatting is dat deze het manifesteren van genderverschillen als een keuze ziet. Of het een vrouw of man wel of niet zinvol lijkt genderkenmerken in te zetten in een (gespreks)situatie kan per situatie variëren. De constructivistische benadering maakt gebruik van het eerder besproken concept CofP. CofP symboliseert gebruiken in de betreffende gemeenschap, zoals woordkeuze, conversatie- en interactiepatronen. Maar ook de verwachtingen van elk lid van de gemeenschap ten aanzien van die gebruiken. Die verwachtingen kunnen op hun beurt weer gedrag bepalen (Holmes 1999: 173-183).

De sociale identiteit van bijvoorbeeld student, advocaat of leraar bepaalt dus de verschillen in taalgebruik. Genderverschillen, onder meer in taalgebruik, worden vooral bepaald door de sociale identiteit (Bergvall 1999: 276). Afhankelijk van de CofP waartoe gespreksgenoten behoren, kan het al dan niet

functioneel geacht worden om de eigenschap gender in te zetten, oftewel om gendermarkeringen te hanteren (Eckert & McConnell-Ginet 1998: 490).

Samenvattend: de constructivistische theorie zegt dat deelname aan een bepaald samenwerkingsverband of een beroepsgroep leidt tot overeenkomsten in het taalgebruik van de leden, tot convergentie (Huls 2008: 55). De eventuele verschillen in taalgebruik van mannen en vrouwen zijn geen gevolg van gendereigenschappen maar vloeien voort uit keuzen (Huls 2007: 45). Vermoedelijk zijn de keuzen of en hoe men gender markeert in gesprekken gebaseerd op inschatting van effectiviteit.

2.3 Aspecten van genderverschillen

Als er concrete verschillen te verwachten zijn in het taalgebruik van mannen en vrouwen, dan zullen die eerder uit de cultuur- en differentieopvatting voortvloeien dan uit de constructivistische benadering. Voor een deel kunnen we de verwachtingen vatten onder de noemer *directheid* - maar die verwachtingen zijn dan niet eenduidig. Immers, uit de cultuur- en differentieovertuiging dat vrouwen meer uit zijn op intimiteit, kunnen we afleiden dat zij in sommige opzichten directer zullen zijn dan mannen. Anderzijds kunnen we afleiden uit de competitieve instelling van mannen in vergelijking met vrouwen dat mannen op een andere manier direct zijn. We zullen daarom verschillende vormen van directheid onderscheiden. Over directheid is veel geschreven; het begrip speelt een centrale rol in de beleefdheidstheorie (Brown & Levinson 1987; Brown & Gilman 1989) en is daarin gewoonlijk geoperationaliseerd als bondige formulering van de verrichte taalhandeling en afwezigheid van 'taalfranje' (vergelijk Huls 2001). Om voor het onderhavig onderzoek relevante factoren te kunnen vatten onder de paraplueterm directheid preciseren wij een aantal vormen van het concept in een complexe definitie. In diverse bronnen wordt het begrip verschillend gehanteerd en we zullen die verschillende verschijningsvormen van het concept hier nodig hebben.

Directheid kan betrokken worden op *referentie* – en wel op verschillende wijzen. Ten eerste kan directheid van verwijzing betekenen dat geen lexicaal-semantic kennis nodig is voor interpretatie; directheid lijkt in deze interpretatie op *deixis*. In deze interpretatie is “de koningin” of “de kat van de burens” niet direct en zijn “jij” en “dit” wel direct (Marti 2007). Dit onderscheid betreft de gekozen vorm van verwijzingen; we duiden het aan met het begrippenpaar *deiktisch/descriptief*.

Ten tweede kan directheid van verwijzing betrekking hebben op de aanwezigheid van het *object* van verwijzing: directheid betekent dan dat verwijzing plaatsvindt op de spreker/ontvanger-as, waarbij de referent zich binnen de communicatieve situatie bevindt. Daartegenover staat de spreker/referent-as, waarbij de referent niet deel uitmaakt of hoeft te maken van de communicatieve situatie (zie Nevala 2004). Een verwijzing als “mijn overgrootvader” is dan gewoonlijk niet direct – maar “mijn hand” gewoonlijk wel. We duiden dit onderscheid aan met het begrippenpaar *intern/extern* (met betrekking tot de speeksituatie).

Ten derde kan directheid betrokken worden op al dan niet expliciete *taaldaden* of *illocuties*, zoals dat gebeurt in de beleefdheidstheorie (Huls 2001), maar ook in andere literatuur over communicatiestijl. Zo lezen we: “The direct/indirect dimension refers to the extent speakers reveal their intentions through explicit communication” (Gudykunst & Ting-Toomey 1988: 100) en “A direct style of communication refers to explicitly stating ones feelings, wants and needs; the speaker says what he or she means. An indirect style, on the other hand, refers to verbal messages that camouflage and conceal speakers’ true intentions in terms of their

wants, needs, and goals in the discourse situation” (Nelson, Batal & Bakary 2002). Deze verschijningsvorm van directheid betreffende illocuties kent weer twee aspecten: de mate waarin de spreker zijn *intentie* door middel van taaldaden expliciteert en de mate waarin de spreker zijn persoonlijk gevoelde meningen en oordelen (*feelings*) expliciteert.

Tot slot zien wij directheid ook (metaforisch) vertaald in stijl en stijlfiguren. Zo zal de lengte van woorden en zinnen omgekeerd evenredig zijn met de directheid. Iedere stijlfiguur die dient om afstand te scheppen is niet-direct. Ook beeldspraak is te karakteriseren als niet-direct; de letterlijke betekenis van een expressie is de meest directe.

Tabel 1 vat verschillende aspecten van taalgebruik samen die in dit onderzoek worden betrokken en gezien worden als verschijningsvormen van directheid.

	Direct +	Direct -
m.b.t. referentie	Deiktisch Spreeksituatie-Intern	Descriptief Spreeksituatie-Extern
m.b.t. illocutie	Intentie expliciet Mening/oordeel expliciet	Intentie impliciet Mening/oordeel niet expliciet
m.b.t. stijl	Directe stijlfiguren	Indirecte stijlfiguren

Tabel 1: verschijningsvormen van directheid

De onderzoeksvraag kan nu geformuleerd worden in termen van deze vijf aspecten van taalgebruik:

Vinden wij in pleidooien van advocaten een effect van *gender* op:

- referentiële directheid: deiktisch versus descriptief ?
- referentiële directheid: communicatieve situatie intern versus extern ?
- illocutionaire directheid: intentie expliciet versus intentie impliciet ?
- illocutionaire directheid: mening/oordeel expliciet versus impliciet ?
- directheid van stijlfiguren ?

In de volgende paragraaf wordt beargumenteerd waarom genderverschillen in taalgebruik hier juist zijn onderzocht in pleidooien van advocaten in de gerechtelijke setting. Vervolgens ontlenen we aan de twee besproken benaderingen van genderverschillen in taalgebruik een aantal verwachtingen in termen van de verschillende vormen van directheid zoals in deze sectie beschreven. Op stijlfiguren komen we terug in 2.5 terug.

2.4 Verwachtingen met betrekking tot het taalgebruik van advocaten

Wij hebben er voor gekozen om genderverschillen in het taalgebruik van advocaten te onderzoeken tijdens het uitvoeren van hun beroep. Een voordeel van deze keuze is dat deze leidt tot verschillende verwachtingen binnen de twee theoretische kaders die wij hier in ogenschouw nemen: de cultuur- en differentiatie benadering en de constructivistische benadering.

Volgens de constructivistische benadering zal er weinig reden zijn genderverschil te verwachten; de gekozen setting vormt een Community of Practice (CofP). Daarbij is niet alleen de activiteit voor vrouwelijke en mannelijke advocaten identiek; in dit geval is ook het doel van die activiteit, het houden van een pleidooi, hetzelfde voor vrouwelijke en mannelijke advocaten. Dat is namelijk de rechter bewegen tot een mild besluit ten aanzien van de verdedigde cliënt.

Binnen de cultuur- en differentiatie benadering zouden eventuele genderverschillen juist goed te verklaren zijn ². Combineren we de cultuur- en differentiatieovertuigingen uit 2.1 met de differentiëring van het begrip directheid, dan komen we tot de volgende redeneringen voor de gekozen setting. Op het gebied van referentie geldt dat vrouwelijke advocaten meer dan mannelijke naar het hier en nu van de communicatieve situatie zullen verwijzen (*deiktisch* en *situatie intern* in termen van referentiële directheid) en tevens meer naar personen dan naar zaken. Dat komt er in deze setting op neer dat vrouwelijke advocaten meer naar de verdachte zullen verwijzen en mannelijke meer naar de zaak of het delict.

Op het gebied van illocuties valt te verwachten dat vrouwelijke advocaten directer zijn waar het de explicitering van hun intentie betreft – aangenomen dat coöperatie gebaat is bij transparantie van intenties. Een individualistische, competitieve houding impliceert dat men meningen poneert en persoonlijke oordelen naar voren brengt; het is dan ook te verwachten dat mannelijke advocaten directer zijn waar het opinies en oordelen betreft. Formuleren we de verwachtingen als gemakkelijk toetsbare (eenzijdige) hypothesen, dan krijgen die de vorm van H1 en H2 hieronder:

H1 Referentieel deiktisch/descriptief

Vrouwelijke advocaten refereren directer aan aspecten van de spreesituatie dan mannelijke advocaten.

Als indicatie voor deiktische referentie is gekozen voor zelfreferentie - oftewel aan zichzelf refereren. Een spreker kan expliciet aan zichzelf refereren ("Ik acht het zeer waarschijnlijk...") of zichzelf ongenoemd laten ("Waarschijnlijk is het zo dat ..."). In het onderzoek is gelet op de áánwezigheid van zelfreferentie.

H2 Referentieel spreesituatie-intern/extern

Vrouwelijke advocaten spreken meer over personen in de spreesituatie dan mannelijke.

Het voornaamste onderwerp van een pleidooi zal de overtreding en haar veronderstelde uitvoerder zijn. Verwijzing naar de cliënt zal dan bij vrouwelijke advocaten meer voorkomen (en verwijzing naar de zaak bij mannelijke advocaten).

² Aangemerkt moet wel worden dat de ene verwachting die we hieronder formuleren meer dwingend dan de andere volgt uit de cultuur- en differentiatie benadering.

H3 Illocutionair: intentie

Vrouwelijke advocaten zullen, ter wille van nagestreefde coöperatie, hun intenties explicieter verwoorden dan mannen.

De intentie van de boodschap, het tekstdoel, kan expliciet geformuleerd worden als een taaldaad (“...vandaar dat de verdediging de rechter verzoekt om ...”) of impliciet blijven (...vandaar dat het wenselijk zou zijn als de rechter besloot....”). De eerste keuze is een indicatie van illocutionaire directheid - de tweede niet.

H4 Illocutionair: mening/oordeel

Mannelijke advocaten zullen ter wille van de competitie hun opinies en oordelen explicieter verwoorden.

Indien de boodschap of een deel ervan herkenbaar gegeven wordt vanuit het perspectief van de advocaat (“de verdediging meent dat ...” tegenover “het is waarschijnlijk dat...”) is dat te interpreteren als een manifestatie van de advocaat – ditmaal als normatieve spreekbuis.

Inmiddels moge duidelijk zijn dat directheid weliswaar dienst kan doen als concept om verwachtingen ten aanzien van taalgebruik van de beide sexen te benoemen en te ordenen, maar dat die verwachtingen in termen van directheid voor sommige factoren (referentieel of illocutionair) hoger zijn voor vrouwelijke advocaten en bij andere factoren hoger voor mannelijke advocaten. Directheid fungeert dus als hogere-orde-eigenschap, en wel een die niet eenduidig aan mannen of vrouwen toegeschreven kan worden.

2.5 Verwachtingen met betrekking tot stijlfiguren

Uit de taal- en gender benaderingen vloeien voor deze groep als geheel geen verwachtingen voort: de ene stijlfiguur bewerkstelligt afstand en de andere stijlfiguur juist niet. We zullen daarom de onderzochte stijlfiguren clusteren en vervolgens aangeven of er verwachtingen te formuleren zijn.³

De eerste cluster bestaat uit stijlfiguren die betrekking hebben op register, lengte (van woord of zin) en woordvolgorde in de zin. De cluster bestaat uit: *inversie* en *prolepsis*, *spreektaal*, *korte zinnen*, *ritueel* en *verheven taalgebruik*. We bespreken nu de verwachtingen per stijlmiddel.

- a. *inversie* en *prolepsis*. In de hoofdzinvolgorde wordt de hoorder direct met het subject geconfronteerd. Omdat bij *inversie* het subject naar achteren is geschoven, karakteriseren we deze vorm als minder direct.
- b. *prolepsis*. hier wordt het subject niet met het werkwoord verwisseld. We karakteriseren deze vorm als directer.
- c. *spreektaal* creëert een sfeer van ‘onder-elkaar’, een minder formele sfeer. Spreektaal duidt op intimiteit, verkleint de afstand tussen de sprekers en is dus direct.

---

³ Alle genoemde stijlfiguren zijn in het onderzoek traditioneel opgevat, als omschreven in stijlhandboeken zoals bijvoorbeeld Burger & De Jong (2002).

- d. *korte zinnen* zijn duidelijk en relatief eenvoudig te interpreteren. Vanwege hun interpretatiegemak zijn ze een voorbeeld van direct taalgebruik.
- e. *ritueel taalgebruik* duidt op formaliteit en indirectheid. De spreker ‘verschuilt zich’ immers achter conventionele frasen (“*uw hof*”, “*uw college*”).
- f. *verheven taalgebruik* bestaande in ouderwetse en hoogdravende woorden en frasen, creëert afstand en duidt op indirectheid.

H5 *vat de verwachtingen t.a.v. stijlfiguren a t/m f samen*

Nu rest een aantal stijlfiguren die allemaal in meer of mindere mate “beeldend” zijn: *antithese* (g), *climax* (h), *anticlimax* (i), *cynisme* (j), *ironie* (k), *sarcasme* (l), *metafoor* (m), *metonymia* (n), *personificatie* (o) en *versterking*(p). Deze stijlfiguren zijn geclusterd in vier groepjes die te karakteriseren zijn als effectnastrevend, afstandscheppend, beeldend en intensiverend taalgebruik. Deze clustering geeft ons een tweede, preciezer niveau om de vraag te beantwoorden of er genderverschillen te ontdekken zijn in het gebruik van stijlfiguren in pleidooien. In Figuur 1 wordt de clustering schematisch weergegeven.

STIJLFIGUREN (g t/m p)

<i>effect-taalgebruik</i> ACA	<i>afstandscheppend</i> <i>taalgebruik</i> CIS	<i>beeldspraak</i>	<i>intensiverend</i> <i>taalgebruik</i>
antithese	cynisme	metafoor	versterking
climax	ironie	metonymia	
anticlimax	sarcasme	personificatie	

Figuur 1: *groepering van stijlfiguren g t/m p*

Uit de cultuur- en differentie benadering volgt niet voor ieder cluster in Figuur 1 een verwachting met betrekking tot het gebruik door respectievelijk vrouwelijke en mannelijke advocaten. Eigenlijk lijkt alleen de cluster CIS een verwachting in te geven. Afstandscheppend taalgebruik vormt een oppositie met intimiteitscheppend taalgebruik. Daarom verwachten we dat mannelijke advocaten hoger zullen scoren op dit cluster. Voor de overige stijlfiguren in Figuur 1 formuleren wij een exploratieve vraag.

H6 *Afstandscheppend taalgebruik*

Mannelijke advocaten maken frequenter gebruik van cynisme, ironie en sarcasme dan vrouwelijke advocaten.

Exploratieve vraag:

Is er verschil tussen mannelijke en vrouwelijke advocaten in het gebruik van de stijlfiguren onder ACA, beeldend of intensiverend taalgebruik?

In sectie 3 schetsen we het onderzoek dat is uitgevoerd om de hypothesen te toetsen en een antwoord te geven op de exploratieve vraag.

3. Het onderzoek

Achtereenvolgens zullen een samenvatting van de hypothesen (3.1), het onderzochte materiaal (3.2), interveniërende factoren (3.3) en de gehanteerde methode (3.4) de revue passeren.

3.1 Verwachtingen

In onderstaande tabellen wordt een samenvatting van de verwachtingen gegeven zoals neergelegd in de hypothesen. Aan alle onderzochte factoren, zowel de eigenschappen die wij aanmerkten als operationalisaties van de verschillende vormen van directheid als aan de stijlfiguren, zullen wij voortaan refereren met de term “stijlmiddelen”.

	<i>stijlmiddelen</i>	<i>verwachte score</i> <i>(relatief)</i>	
		<i>vrouwen</i>	<i>mannen</i>
Hypothese 1	zelfreferentie	+	-
Hypothese 2	onderwerpskeuze	+	-
Hypothese 3	geëxpliciteerd verzoek	+	-
Hypothese 4	mening of oordeel	+	-
Hypothese 5a	inversie	-	+
Hypothese 5b	prolepsis	+	-
Hypothese 5c	spreektaal	+	-
Hypothese 5d	korte zinnen	+	-
Hypothese 5e	verheven taalgebruik	-	+
Hypothese 5f	ritueel taalgebruik	-	+
Hypothese 6	CIS	+	-

Tabel 2 Overzicht hypothesen

3.2 Het materiaal

Het materiaal bestaat uit 23 op schrift gestelde pleidooien: 21 in strafzaken en twee in arbeidsrecht. Deze pleidooien zijn vrijwel gelijkelijk over de beide seksen verdeeld: 11 pleidooien van vrouwelijke advocaten tegenover 12 pleidooien van mannelijke advocaten. De pleidooien zijn geschreven door ervaren en gerenommeerde advocaten en ze zijn geschreven om in de rechtszaal gebruikt te worden.⁴

⁴ De pleidooien zijn niet noodzakelijkerwijs van gelijke lengte. Met verschillen in lengte is in het onderzoek rekening gehouden.

3.3 Mogelijke interveniërende factoren

Gender van de geadresseerde is buiten beschouwing gelaten. Bij alle strafrechtzaken betreft het de meervoudige kamer, wat betekent dat meerdere (meestal drie) rechters zich over de zaak zullen buigen.

De delicten waar de cliënt van verdacht wordt variëren in ernst: er zijn zedenmisdrijven en zelfs moorden bij. De verdeling van de delicten over de seksen is echter redelijk evenwichtig. Dit geldt eveneens voor verschillen tussen de advocaten die niet met gender te maken hebben, zoals ervaring of leeftijd. Er waren geen onervaren advocaten betrokken in het onderzoek, ook niet als 'ghostwriter'.

3.4 De methode

De 23 pleidooien zijn geanalyseerd in termen van de stijlmiddelen die directheid tot uitdrukking brengen en in termen van de genoemde stijlfiguren. De betrouwbaarheid van de analyse kan op verschillende gronden beargumenteerd worden. Ten eerste is de operationalisatie van de factoren die onderzocht zijn in hypothese 1 tot en met 5 heel doorzichtig en komt de analyse grotendeels neer op tellen. Voor de stijlfiguren die een rol spelen in hypothese 6 en in de exploratieve vraag is de operationalisatie minder transparant. Wel is door de eerste onderzoeker blind gescoord: de sexe van de advocaat speelde geen rol bij het analyseren. Voorts zijn twijfelgevallen besproken met de tweede onderzoeker en/of buiten beschouwing gelaten.

Per pleidooi zijn de stijlmiddelen geïventariseerd. Alleen citaten blijven buiten beschouwing. Aangezien de pleidooien niet noodzakelijkerwijs gelijk zijn in lengte, zijn de absolute data uit de stijlmiddelenanalyse omgezet in relatieve data: het aantal voorkomens in een pleidooi van een zeker stijlmiddel is steeds gedeeld door het totale aantal woorden van dat pleidooi. Aan deze gerelativeerde data wordt vervolgens gerefereerd met *stijlmiddeldichtheid*. De gegevens zijn ingevoerd in SPSS en voorzien van een genderaanduiding van de advocaat die het pleidooi geschreven heeft.

Met behulp van een Mann-Whitney test is getoetst of vrouwelijke en mannelijke advocaten een gelijke of juist een verschillende score hebben op de stijlmiddelen die centraal staan in de hypothesen. Eigenschappen van de Mann-Whitney test maken deze bij uitstek geschikt voor het onderzochte databestand. Deze non-parametrische test wordt voornamelijk toegepast bij onderzoek naar verschillen tussen twee onafhankelijke groepen waarvan de scores op dezelfde meetschaal liggen. Bovendien is bij de Mann-Whitney test niet vereist dat de scores normaal verdeeld zijn. De Mann-Whitney test is geschikt voor kleinere steekproeven en corrigeert de verdelingsafwijkingen bij de toetsing. Als een score sterk geconcentreerd is rond bepaalde proefpersonen, dan wordt het resultaat als niet-significant gekarakteriseerd. Zo voorkomt men vertekening door een of enkele individuen.

4. Resultaten

Bij de presentatie van de resultaten houden we de volgorde van de hypothesen aan: eerst bespreken we alle resultaten die betrekking hebben op *directheid* en vervolgens de resultaten die betrekking hebben op *stijlfiguren*. De gerapporteerde cijfers zijn steeds gemiddelden: het aantal mannelijke (N=12) en vrouwelijke (N=11) advocaten was niet even groot.⁵

4.1 Resultaten voor hypothese 1 tot en met 6

In tabel 3 vatten we de resultaten voor hypothese 1 t/m 6 samen. De resultaten voor hypothese 4 (mening/oordeel) en hypothese 5 a t/m e zijn niet in de tabel opgenomen: de verwachte verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke advocaten bleven volledig uit en de hypothesen zijn daarom verworpen. Regel 1 van Tabel 3 laat zien dat de frequentie in een pleidooi van referentie aan de advocaat zelf bij de vrouwelijke advocaten niet significant groter is dan bij mannelijke advocaten: hypothese 1 wordt dus niet bevestigd.

<i>stijlmiddel</i>	<i>hypothese</i>	♀	♂	p
Zelfreferentie	1	7,95	5,80	.33
Onderwerpkeuze	2	22,85	14,73	.20
Expliciet verzoek	3	1,45	0,63	.32
Ritueel taalgebruik	5f	1,20	1,40	.23
CIS	6	0,15	0,55	.01

Tabel 3 *stijlmiddelen per 1000 woorden*

Een vergelijkbaar resultaat werd gevonden voor hypothese 2, betreffende onderwerpskeuze. Er werd een verschil gevonden in de richting van de hypothese maar dat bleek niet significant te zijn (zie regel 2).

Regel 3 laat zien dat vrouwelijke advocaten in hun verzoek aan de rechter hoger scoren dan mannelijke advocaten. Maar het verschil is niet significant, dus hypothese 3 wordt niet bevestigd. Een vergelijkbaar resultaat werd gevonden voor hypothese 5f (ritueel taalgebruik): er werd een verschil gevonden in de richting van de hypothese– maar dat bleek niet significant te zijn (zie regel 4).

Regel 5 laat zien dat bij CIS wel een significant verschil werd gevonden: de frequentie van CIS is in de pleidooien van vrouwelijke advocaten aanzienlijk lager dan bij mannelijke advocaten. Hypothese 6 over CIS wordt bevestigd.

---

⁵ In de rapportage van de resultaten is ervoor gekozen alleen de p-waarde en de conclusie met betrekking tot de hypothesen te vermelden.

4.2 Resultaten voor de exploratieve vraag

De eerste regel van Tabel 4 laat zien dat de frequentie van ACA, antithese, climax en anticlimax, in het pleidooi van vrouwelijke advocaten veel lager is dan bij mannelijke advocaten. De exploratieve vraag geeft voor ACA een resultaat te zien dat voor vrouwelijke en mannelijke advocaten significant verschilt.

<i>stijlmiddel</i>	♀	♂	p
ACA	0,35	1,13	.05
beeldspraak	0,90	1,46	.42
versterking	5,48	9,17	.14

Tabel 4 *stijlmiddelen per 1000 woorden*

Antithese, een van de stijlmiddelen binnen ACA, is nog apart getoetst.. Het aandeel van antithese in het scoreverschil voor ACA is aanzienlijk.

De frequentie van de groep beeldspraakstijlmiddelen (*litotes, tautologie, metafoor, metonymia en personificatie*) is bij vrouwelijke advocaten lager dan bij mannelijke advocaten maar het verschil is niet significant. Hetzelfde geldt voor het gebruik van versterking (zie regel 5 van Tabel 4). De frequentie van versterking is bij vrouwelijke advocaten niet significant groter dan bij mannelijke advocaten.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk zullen wij de resultaten uit het vorige hoofdstuk samenvatten tegen de achtergrond van de hypothesen.

Voor de eerste twee hypothesen, afgeleid uit de differentietheorie, is geen ondersteuning gevonden: vrouwelijke advocaten onderscheiden zich niet van mannelijke advocaten qua directheid van referentie, of dat nu zelfreferentie of referentie naar de cliënt betreft. Ook de derde en vierde hypothese worden niet bevestigd door het gerapporteerde onderzoek: in de vorm van illocutionaire handelingen is geen directer taalgedrag van vrouwelijke advocaten geconstateerd, noch met betrekking tot de hoofd-illocutie van een pleidooi, het verzoek aan de rechter, noch bij het ventileren van eigen meningen en oordelen. Ook de stijlfiguren die uitdrukking geven aan directheid (in de hier geboden definitie van het begrip) waren min of meer gelijkelijk verdeeld over de mannelijke en vrouwelijke advocaten. Zo sneuvelt ook de vijfde hypothese. Tot slot zijn de pleidooien onderzocht met betrekking tot vier groepen stijlmiddelen: effectstijlmiddelen, afstandscheppende stijlmiddelen, beeldspraak en versterking. Alleen voor afstandscheppende stijlmiddelen gaf een van de taal- en gender benaderingen, wederom de differentietheorie, aanleiding tot een hypothese. De overige groepen stijlmiddelen zijn onderzocht aan de hand van een exploratieve vraag. Per groep stijlmiddelen geeft het onderzoek het volgende beeld:

- *Afstandscheppende stijlmiddelen*
De hypothese dat mannelijke advocaten *cynisme, ironie* en *sarcasme* vaker gebruiken dan vrouwelijke advocaten wordt bevestigd.

o *Effectstijlmiddelen*

De vraag of vrouwelijke of mannelijke advocaten *antithese*, *climax* en *anticlimax* vaker gebruiken krijgt ten antwoord dat mannelijke advocaten meer gebruik maken van deze stijlfiguren dan vrouwelijke. Mannelijke advocaten gebruiken *antithese* zelfs véél meer dan de vrouwelijke advocaten.

Nu wij weten in hoeverre de geformuleerde hypothesen door het onderzoek bevestigd of ontkracht worden zijn we in staat de resultaten te interpreteren tegen de achtergrond van het theoretisch kader.

6. Reflectie op de gevonden resultaten en discussie

De hypothesen die wij in het onderzoek wilden toetsen, waren ingegeven door een tweetal taal- en genderopvattingen. Een van beide, de differentieopvatting, voorzag een verschil in directheid in het taalgedrag van mannen en vrouwen. Dit verwachte verschil gold een verscheidenheid aan verschijningsvormen van directheid en was bovendien niet steeds hetzelfde van richting.

De eerste resultaten van voorliggend onderzoek stellen de differentieopvatting in het ongelijk: vrouwelijke advocaten zijn niet directer of indirecter met betrekking tot referentie, illocutie of stijlmiddelen dan mannelijke advocaten. Deze resultaten laten zich wel verklaren vanuit het perspectief van de constructivistische opvatting. Aangezien de advocatuur met zijn sterke conventies en gedragsregels bij uitstek te zien is als CofP, hoeven de mannelijke of vrouwelijke taalgebruikers hier volgens de constructivistische opvatting geen gendermarkering te hanteren. Dit resultaat laat zich vanzelfsprekend niet ongebreideld generaliseren: een andere CofP kan een ander effect hebben op taalgebruikers. De constructivistische opvatting sluit dat ook niet uit; binnen de advocatuur als CofP hoeft gendermarkering echter geen nuttig effect te hebben voor taalgebruikers.

Op het gebied van de stijlfiguren zagen we dat de frequentie van het gebruik van sarcasme, cynisme, ironie, antithese, climax en anticlimax genderafhankelijk is. Voor de laatste drie, de ACA-stijlmiddelen, geldt dat ze instrumenten vormen waarmee sprekers, door een weloverwogen ordening van uitspraken, hun gehoor kunnen bespelen. Zij geven bovendien blijk van beheersing: een spreker die stijlmiddelen uit deze groep weet toe te passen demonstreert controle over zijn verhaal. Alle drie de stijlfiguren die onder de eerste drie stijlmiddelen, CIS, sorteren, relativiseren iets en zijn aanvallend (vooral sarcasme en cynisme). Voor deze stijlfiguren valt te betogen dat zij als een vorm van strijdlust gezien kunnen worden. Meer dan als stilistische decoratie lijken ACA en CIS als tekenen van *taalbeheersing* en *taalstrijdlust* gekarakteriseerd te moeten worden.

De differentietheorie, die mannen als competitieve sprekers neerzet en vrouwen als conversationele consensuszoekers, is wel in harmonie met de bevindingen op dit punt, zowel waar het effectbeogende als waar het afstandscheppende stijlmiddelen betreft. Waar taalgebruik als taalbeheersing en taalstrijdlustig gekarakteriseerd kan worden, past zij binnen een competitieve, prestatiegerichte spreekstijl – niet binnen een spreekstijl die beleving van gemeenschappelijkheid en intimiteit nastreeft.

Met de constructivistische benadering, die slechts een genderverschil verwacht als dat door de spreker zelf als voordeel wordt gezien, hoeven de resultaten niet strijdig te zijn. Ze hoeven niet strijdig te zijn, maar de constructivistische theorie zou dan wel een antwoord moeten geven op de vraag waarom

mannen (en wellicht ook vrouwen) juist op het punt van deze stijffiguren baat zien bij het hanteren van een gender-eigen strategie. Deze intrigerende vraag is aan de hand van ons onderzoek te formuleren, maar niet te beantwoorden.

Concluderend kunnen we stellen dat de constructivistische benadering over de hele linie de beste voorspellingen ingeeft: binnen een CofP is een genderverschil alleen te verwachten als daar een voordeel voor de spreker aan verbonden is – het is ten slotte een keuze! De advocatuur is te zien als CofP en wel een waar het markeren van genderverschillen in het algemeen niet rendabel is. Dus vinden we geen genderverschillen in het taalgebruik van advocaten. Presteren binnen de kaders aangegeven door de beroepspraktijk blijkt grotendeels een genderneutrale aangelegenheid. Onderzoek naar gendermarkering in academisch taalgebruik laat zien dat er naast de globale communicatieve restricties lokale afwijkingen van die restricties blijven bestaan “when context demands it” (Schleef 2008). Die globale restricties worden in het hier gerapporteerde onderzoek bepaald door de CofP gevormd door het advocatenberoep. De vraag blijft waarom en hoe ‘de context’ ervaren advocaten er toe brengt een pikant restje gendermarkering in stijffiguren te hanteren.

Bibliografie

- Aries, E. & F.L. Johnson, 1983. Close friendship in adulthood: conversational content between same-sex friends. *Sex Roles*, 9. 1185-1196.
- Bergvall, V.L., 1999. Toward a comprehensive theory of language and gender, *Language in Society* 28, p. 273-293.
- Brown, P. & S. Levinson, 1987. *Politeness: Some Universals of Language Usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Brown, P. & A. Gilman, 1989. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*, 18, p. 159-212.
- Burger, P. & J. de Jong, 2002. *Stijl, Adviezen voor aantrekkelijk schrijven*. SDU Uitgevers, Den Haag.
- Cheshire, J. & N. Jenkins, 1991. Gender Issues in the GCSE Oral English Examination: Part II. *Language and education : an international journal* vol.5 nr.1 p.19
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet, 2003. *Language and Gender*. University Press, Cambridge.
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet, 1998. Communities of practice: where language, gender and power all live, In J. Coates, *Language and gender: A reader* (pp. 484-494), Blackwell: Oxford.
- Goffman, E., 1967. “On face work”, *Interaction Ritual*, 5-45. Doubleday, New York.
- Ginneken, J. van, 1913. *Handboek der Nederlandsche taal, deel I & deel II*. Malmberg, Nijmegen.
- Graddol, D. & J. Swann, 1990. *Gender voices*. Basil Blackwell, Oxford.
- Gray, J., 2002. *Mars en Venus op het werk*, Het Spectrum B.V., Utrecht.
- Gray, J. 2003. *Echt Mars & Venus*. Het Spectrum B.V., Utrecht.
- Gudykunst, W.B., S. Ting-Toomy & E. Chua, 1988. *Cultural and Interpersonal communication*. Sage, Newbury Park, CA.
- Henley, N.M., 1973. Power, sex, and nonverbal communication, in *Language and sex: Difference and Dominance*. Newbury House Publishers Inc. Rowley, Massachusetts.
- Holmes, J. & M. Meyerhoff, 1999. *The Community of Practice: Theories and methodologies in language and gender research*. *Language in Society*, Cambridge University Press, p. 173-183.
- Huls, E., 2001. *Dilemma's in menselijke interactie*. Lemma BV, Utrecht.
- Huls, E., 2007. Vraagontwijking van mannelijke en vrouwelijke politici en niet-politici. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 78, p. 37-49.

- Huls, E., 2008, Haagse antwoorden (gender en politieke interviews). *Tijdschrift voor genderstudies*, 2008, p. 53-66.
- Jenkins, N. & J. Cheshire, 1990. Gender Issues in the GCSE Oral English Examination: Part I. *Language and education : an international journal* vol.4, p.261-292.
- Jespersen, O., 1922. *De ontwikkeling en de oorsprong van de taal*. Drukkerij en binderij van de wereldbibliotheek, Amsterdam.
- Lakoff, G. & M. Johnson, 1980. *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago & London.
- Lakoff, R.T., 1967. *Language and Woman's Place*. Octagon Books, New York.
1984. *Face Value -The politics of Beauty*. Routledge & Kegan Paul, Boston, London, Melbourne and Henley.
- Lakoff, R.T. & J.C. Coyne, 1993. *Father knows best*. Athene series, New York.
- Lave, J. & E. Wenger, 1991. *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Marti, G., 2007. Weak and strong directness: reference and thought. *Philosophy and phenomenological research* vol.74, nr.3, p.730-737.
- McConnell-Ginet, S., 1988. Language and Gender. In: Newmeyer, F.J. (ed.), *Linguistics: the Cambridge survey, IV*. Cambridge University Press, Cambridge & New York, p. 75-99.
- Nelson, G.L., M.A. Batal & W.E Bakary, 2002. Directness vs. indirectness: Egyptian Arabic and US English communication style. *International journal of intercultural relations*. vol.26 nr.1 (02), p.39-57
- Nevala, M., 2004. Accessing politeness axes: forms of address and terms of reference in early English correspondence. *Journal of pragmatics* vol.36, nr.12 (12), p.2125-2160
- Rooijen-Kijman, H.W.A. van & A.D. Leeman, 2004. *Cicero De ideale redenaar*, Athenaeum-Polak & Van Genneep, Amsterdam 2004.
- Schleef, E., 2008. Gender effects in Academic discourse. *Language in Society*, vol 37, nr 4, p. 515-538.
- Tannen, D., 1990. *You just dont understand: Women and men in conversation*. New York, Morrow.
- Vertaald als: D. Tannen, 1991. *Je begrijpt me gewoon niet; hoe mannen en vrouwen met elkaar praten*. Prometheus, Amsterdam.
- Tannen, D., 1994. *Gender and Discourse*. Oxford University Press, New York.
- Tannen, D., 1998. *The Argument Culture*. Random house, New York.
- Thorne, B. & N. Henley, 1975. *Language and sex: Difference and Dominance*. Newbury House Publishers Inc. Rowley, Massachusetts.
- Wareing, S., 1996. "What do we know about language and gender?". Paper presented at the 11th Sociolinguistic Symposium Cardiff. Appeared also in: P. Eckert & S. McConnell-Ginet, 2003.
- West, C. & D. H. Zimmerman, 1983. Small insults: a study of interruptions in cross-sex conversations between unacquainted persons. In:Thorne et al. (eds.), *Language, Gender and Society*. Rowley, MA, Newbury House.
- Zimmerman, D. H. & West, C., 1975. Sex roles, interruptions and silences in conversation. In Thorne, B. en Henley, N. (eds.), 1975. *Language and sex: Difference and Dominance*.